

Ներկայ ժամանակումս, երբ քաղաքական պայմանները չեն պահանջում քաղաքներում պղպիտի շինութիւններ, և երբ հեղհեղեղ սովորումներ գնահատել մաքուր օղի, այս բարբարոսական ժամանակի մնացորդները դառնում են ևս առաւել անբաղդութիւն, որովհետեւ նորանք շատ անգամ անյաղթելի արգելք են լինում քաղաքների առողջապահական պայմանները լաւացնելուն:

Այժմս մենք շատ յօժարութեամբ քանդած կլինէինք քաղաքների տների տմբողջ կարգերն ու թաղերը, բայց ամիսս որ շատ դժուար է ուստի պէտքէ բաւականանալ միայն նորանով, որ եթէ յաջողի կտարել մի տը և տեղ (прогалинка) և ճանապարհ տալ արևի ճառագայթները քաղաքի բնակարաններում ներս մտցնելու համար:

(Շաքար-նուշէլի):

Ա. Տ. Գաբրէէլեան.

ԸՆՏԱՆԻՔԻ ԱԶԳԵՅՈՒԹԻՒՆ.

(Սխալէից)

Ընտանիքը կազմումէ առաջին և ամենակարեւոր դպրոց, ուր դաստիարակումէ մարդի բնաւորութիւնը: Նորա մէջ մարդը ստանումէ իւր ամենալաւ կամ ամենավատ բարոյական կրթութիւնը. որովհետեւ նա ընտանիքի մէջ է առնում իւր վարքի կանոնները, որոնք նորան այլ ևս չեն թողնում մինչև նորա կեանքի վերջը:

Շատ գործնական է այս առածը թէ. « ձեւերը մարդին մարդ են շինում », և դարձեալ ուրիշը. « միտքը մարդին մարդ է շինում ». բայց սոցանից աւելի ճիշտը երրորդ առածն է թէ « ընտանիքը մարդ է ստեղծում ». տնային դաստիարակութիւնը իւր մէջ ոչ միայն խելքի և ձեւերի զարգացումն է պարունակում, այլ և բնաւորութեան զարգացումը: Ընտանիքի մէջ զիսաւորապէս զարգանումէ սիրտը, ստեղծում են սովորութիւններ, զարթոնումէ միտքը և կազմումէ բնաւորութեան լաւ կամ վատ շտեմարան: Այս իսկ աղբիւրից, լինի նա մաքուր կամ վարակիչ, բղխում են բոլոր հիմնական կանոնները, որոնցով հասարակութիւնը առաջնորդուումէ: Նոյն իսկ օրէնքները յառաջանում են ընտանիքից. մասնաւոր կեանքի ժամանակ մանուկների մտքում ցանկած ամենաշնչին (հատաճական) կարծիք. ներս անգամ վերջերում հանդէս են գալիս և դառնում են հասարակական կարծիք. ազգերը դուրս են գալիս մանկական սենեակից. և այն մարդիկը, որոնց յանձնած է առաջնորդ լինել մանուկի առաջին քայլերին, կարօղ են մինչև անգամ աւելի ազդեցութիւն ունենալ քան թէ նոքա, որոնց ձեռքում գտնուումէ կառավարութեան սանձը, ժիւլ Սիմոնը ասումէ. « եթէ քաղաքական բարեգործութիւնների հիմը չեն կազմում նոցա սրբագործող ընտանեկան բարեգործութիւնները, այն ժամանակ քաղաքական

բարեգործութիւնները գործւած են իցոյցս մարդկան: Այն մարդը որ իւր որդուն սիրող սիրտ չունի, անշուշտ նա չի կարող դէպի մարդկութիւնը անկեղծ սէր ունենալ:

Հատ բնական է, որ ընտանեկան կեանքը հասարակական կեանքի համար պատրաստութիւն պիտի լինի և որ՝ թէ միտքը և թէ բնաւորութիւնը իւրեանց սկզբնական զարգացումը ընտանիքի մէջ են ստանում: Նորա մէջ առանձնապէս են դաստիարակում իւրաքանչիւր անհատին, որոնցից յետոյ՝ կկազմի հասարակութիւնը: Ընտանիքից նոքա կեանքի մէջ են մանում և նոքա, որ մանուկ էին, քաղաքացիներ են լինում: Այսպէսով ընտանիքի վերայ կարելի է նայել ինչպէս լուսաւորութեան ամենազոյզ զպրօցի վերայ: օրովհետեւ քաղաքակրթութիւնը վերջ ի վերջոյ՝ զլիաւորապէս մասնաւոր կրթութեան հարցի կիսիւի: իւրաքանչիւր հասարակութեան կրթութեան ու մարդասիրութեան աստիճանը կշափւի նորա անդամներից իւրաքանչիւրի իւր մանկութեան ժամանակ ստացած կրթութեան չափով:

Բարոյական մթնոլորտը, որի մէջ մարդս անց է կացրել իւր կեանքի առաջին տարիները, մինչև անգամ ամենախելացի մարդի ապագայ կրթութեան վերայ շատ մեծ ազդեցութիւն է անում: Մարդս աշխարհ է գալիս անօգնական, և բոլորովին կախումն ունի իւրեան շրջապատողներից թէ կերակուրի և թէ զարգացման վերաբերմամբ: Նորա առաջին հառաչանքի հետ սկսում է և նորա դաստիարակութիւնը: Մի անգամ մի մայր հարցրեց մի հոգևորականի « ո՞ր ժամանակից նա պիտի սկսէ իւր մանուկի դաստիարակութիւնը, որը այդ միջոցին չորս տարեկան էր »: Եթէ դուք մինչև ցայսօր չէք սկսած նորա դաստիարակութիւնը, — պատասխանեց հոգևորականը, — ապա կօրցրել էք չորս տարի, — մանուկի դէմքի վերայ ժպիտ փայլելուն պէս, դուք պէտք է սկսէք նորա դաստիարակութիւնը: Այս դէպքում դաստիարակութիւնը արդէն սկսւեցաւ մանուկի համար, ի հարկէ անգիտակցաբար: Նա սովորում է ուրիշին նմանելով, և առանց իւր կողմից ամենափոքր աշխատութիւն գործ դնելու: « Թուզի ծառը նայելով ուրիշի վերայ պտղաբեր է լինում », — ասում են Արարները: Այսպէս են և մանուկները: Նոցա առաջին և զլիաւոր ուսուցիչը օրինակն է:

Ըստ երևութին, որչափ և շնչին ու աննշան լինէին տպաւորութիւնները, որոնք օգնում են մանուկի բնաւորութեան կազմելուն, նոքա մնում են մանուկի մէջ նորա կեանքի ամբողջ ընթացքում: Մանուկի բնաւորութիւնը չափահասի բնաւորութեան միջուկն է, բոլոր հետագայ դաստիարակութիւնը ոչ այլ ինչ է՝ եթէ ոչ խաւեր: Ընդհանրապէս առաջին ձեռք մնում է անփոփոխ: Ուրեմն շատ ճշմարիտ են բանաստեղծի խօսքերը թէ՝ « մանուկը չափահաս մարդի հայրն է »: Կամ ինչպէս Միլտոնը այս միտքը արտայայտեց. — « մանկութիւնը ցոյց է տալիս, թէ մարդը ինչպիսի պիտի լինի, ինչպէս որ առաւօտը ծանուցանում է, թէ ինչպէս պէտք է լինի օրը »: Այս կամ այն տեսակ կեանք վարելու ցանկութեան արմատը մեր

օրօրօցի մօտն է գտնուում. այստեղ ցանու մեն այն բարեգործութեան կամ յանցանքների սերմերը որոնցով ամբողջ կեանքում որոշում է մարդի բնաւորութիւնը:

Մանուկին կործնել թէ թողնու մեն նոր աշխարհի սեամի մօտ. նա բաց է անում աչքը, և բոլոր տեսածը իւր համար նոր է և զարմանալի: Սկզբում նա բաւականանում է միայն դիտելով, բայց յետոյ, փոքր առ փոքր սկսում է ծանաչել, զննել, համեմատել, ուսումնասիրել, հաւաքել տպագրութիւններ և մտքեր, և եթէ նա առաջնորդու է խոչնդով և խելացի կերպով, նորա յառաջագիմութիւնները կարող են լինել կրօնի զօրմանալի: Լորդ Բրոմը նկատեց որ 18—30 ամսական մանուկը նիւթական աշխարհի, իւրութեան, այլևայլ առարկաների յատկութիւնների մասին, և մինչև անգամ իւր և ուրիշների խելքի մասին աւելի է տեղեկութիւն ստանում, քան թէ իւր մնացած կեանքի ժամանակ: Գիտութիւնը, որ մանուկը ձեռք է բերում, և մտքերը, որ ծնւում են նորա մտքի մէջ այն շրջանում, այնչափ նշանաւոր են, որ եթէ կարելի լինէր երեւակայել, թէ նոքա վերջը մոռացւում են, այն ժամանակ Աւստրիի կամ Օկսֆորդի ամենալաւ ուսանողների գիտութիւնը բոլորովին անօգուտ պիտի լինէր, և նա այդ գիտնական ուսանողներին միջոց չպիտի տար իւրեանց գոյութիւնը մի շարաթ ևս երկարածողելու:

Մանկութեան ժամանակը միտքը բաց է բոլոր տպագրութիւնների համար և պատրաստ է իւր վերայ ընկած առաջին կայծից բռնկելու: Գաղափարները ընդունու մեն շուտ և մնում են երկար: Ասում են, որ Առլմէր — Սկօտը իւր առաջին համակրութիւնը և սէրը դէպի ազգային երգերը՝ ձեռք բերեց լսելով, երբ որ նորա մայրը և տատը նորանց պատմում էին նորան դեռ իւր անձամբ կարդալ սկսելուց շատ վաղ:

Մանկական յիշատակները նման են հայելու. նոցա մէջ մարդս տպագայ ժամանակում տեսնում է իւրեան առաջին անգամ երեցած պատկերները: Առաջին տպագրութիւնները մնում են ընդ միշտ մանուկի հետ: Առաջին ուրախութիւնը, առաջին վիշտը, առաջին յառաջագիմութիւնը, առաջին անյաջողութիւնը, առաջին գիտը, առաջին անբաղտութիւնը կազմում են նորա տպագայ կեանքի ընդհանուր գոյնը:

Բոլոր այս ժամանակում կատարում է բնաւորութեան, բարքի, կամքի և սովորութիւնների կազմութիւնը: — Կազմութիւնը, որից այնչափ նշանաւոր աստիճանով կախում են ունի մարդի բաղտաւորութիւնը կեանքի վերջերում: Թէպէտ և մարդին պարզեւած է ինքնագործութիւն, որը կազմում է ինքնօգնութեան ոյժ, որով պիտի գործակցէ իւր սեփական զարգացմանը, բոլորովին անկախ չընդապատող հանգամանքներից, և ազդեցութիւն գործէ չընդապատող կեանքի վերայ, սակայն նորա բարոյական բնաւորութեան ցոյց տուած ուղղութիւնը կեանքի վաղ ժամանակում, շատ մեծ նշանակութիւն ունի: Դրեք մինչև անգամ ամենախորամանկ փիլիսոփային ամենօրեայ, անմիջական, անբարոյական, ստոր չըջանի մէջ, և նա աննկա-

տելի կերպով պիտի ձգտի դէպի վայրենութիւնը: Կարելի է երեւակայել, թէ ինչ աստիճանի շուտով է ընդունում այդպիսի ազդեցութիւններ դիւրաւ ազդեցութեան ենթարկող անօգնական մանուկը, որը գտնուեալ այդպիսի շրջանի մէջ: Բոլորովին անկարելի է դաստիարակել հեզարարոյ, բայց զգայուն դէպի շարժւոյ մտքուր մտքով և սրտով բնութիւն կոպտութեան, անմխիթար դրութեան և բարոյական անմտքութեան մէջ:

Այսպէսով այն տեղերը, ուր կրթութեն մանուկները, որոնք պատրաստուած են այր կամ կին լինելու, կլինեն լաւ կամ վատ նայելով թէ այնտեղ ինչ տեսակ ազդեցութիւն է տիրապետում: Այն տունը, ուր կայ սէր և պարտաճանաչութիւն, ուր բանականութիւնը և լուրջ խոհմտութիւնը ներդաշնակում են կառավարութեան մէջ, ուր հանապազօրեայ կեանքը ազնիւ և առաքինի է, ուր կառավարութիւնը որոշումէ զբաղունութեամբ բարութեամբ և սիրով, այնտեղից կարելի է սպասել, որ դուրս կգան առողջ մտքով, օգտակար և բարեբաղտ մարդիկ, որոնք ընդունակ կլինին, երբ ձեռք կրերեն հարկաւոր ոյժ, իւրեանց ծնողների գնալու շաղով, միշտ ազնւութեամբ ապրելու, իւրեանց խոհմտութեամբ կառավարելու և իւրեանց շրջապատողների բարեկեցութեանը օգնելու:

Ընդհակառակն, եթէ մանուկները շրջապատւած են սգիտութեամբ, կոպտութեամբ և ինքնասիրութեամբ, նոքա անգիտակցաբար իւրացնում են այդպիսի բնաւորութիւնը և հասնելով չափահաս տարիքին, լինում են կոպիտ, անզարգացեալ և մինչև անգամ հասարակութեան վնասակար անձներ:

«Ստրուկի տուէք ձեր որդիները դաստիարակելու, — ասումէր մի վաղեմի Յոյն, — և մէկի փոխանակ երկու ստրուկ կունենաք»:

Մանուկը չի կարող ընմանել իւր տեսածին, նորա հոմար բոլորը օրինակ են, — և ձեւերը և շարժումները, և լեզուն, և սովորութիւնները, և բնաւորութիւնը:

Ամեն մի նոր դաստիարակ աւելի քիչ ազդեցութիւն է անում՝ քան թէ իւր նախորդը, և մինչև անգամ, եթէ վերջապէս մենք զիտենք նորա բոլոր կեանքը, մենք կտեսնենք, որ երկրի շուրջ շրջող մի նաւագնացի վերայ իւր բոլոր տեսածները աւելի քիչ ազդեցութիւն են անում՝ քան թէ ստընտուն՝ մանուկի վերայ: Այսպիսով, օրինակները մանուկի բնութեան գծագրութեան մէջ ամենամեծ նշանակութիւն ունին, եթէ կամենում ենք լաւ բնաւորութիւններ ունենալ, ապա անպատճառ պարտական ենք նոցա առաջ դնելու լաւ օրինակներ: Ի հարկէ, միշտ մանուկի աչքի առաջ գտնւած օրինակը իւր մայրն է:

«Մի լաւ մայրը — Զործ Նէրբէրտ ասումէ, «հարիւր դպրոցական ուսուցիչներ արժէ, Տան մէջ նա ծառայում է բոլոր սրտերի համար մաղիսի տեղ և բոլոր աչքերի — հիւսիսային աստղի տեղ»: Մօր նմանիլը լինում է մշտական, — որը Պէգօնը անուանում է «դասերի ամբողջ աշխարհ»: Բայց օրինակը աւելի նշանակութիւն ունի քան թէ պատուէրը, նա ևս

ուսումն է—միայն թէ գործողութեան ձևով։ Սա ուսումն է առանց բառերի, որը յաճախ աւելի է բացատրում, քան թէ կարող է ուսուցանել լիզուն։ Իրեւ վատ օրինակներ ամենալատ պատուէրները շատ քիչ նշանակութիւն ունին։ Օրինակին հետեւում են, բայց պատուէրներին՝ ոչ։ Յիրաւի պատուէրը, առանց գործնականի, մինչև անգամ աւելի վատ է քան թէ անօգտակար։ Նա միայն ընտելացնում է յանցանքներից ամենաստորինին — կեղծաւորութեանը։ Մանուկները չափահասներից վատ չեն հասկանում խօսքի համաձայնութիւնը գործի հետ, և այնպիսի ծնողի դասերը, որը մի բան է ասում և նորա հակառակ ուրիշ բան է անում, շուտով մանուկները ամբողջապէս կդնահատեն։ Գին չունի այն վարդապետի ազնւութեան վերայ խօսած քարոզը, որը մի և նոյն ասած ժամանակ իւր վերարկուի թւերի մէջ պահած ունի գողացած սագը։

Այլոց վարմունքին նմանողական ճանապարհով կազմում է մանուկի բնաւորութիւնը, — թէպէտ և դանդաղ և անիմանալի կերպով, բայց վրձնողապէս։ Առանձին վարմունքները ինքն ըստ ինքեան կարող են շնչին բաներ երեւիլ, բայց այդպիսիներն իսկ ընդհանրապէս լինում են առօրեայ կեանքի մշտական երեւոյթներ։ Ձեան գնդակի նման, նոքա աննկատելի կերպով ընկնում են նշանաւոր փոփոխութիւն չէ յառաջացնում, միւսների դէպին աւելացած իւրաքանչիւր առանձին գնդակը, մինչդեռ այդպիսի ձիւնային գնդակների զիջելուց կազմւում է ձեան հիւս։ Այսպէս մինը միւսից յետոյ կրկնող գործողութիւնները վերջապէս, հաստատուն սովորութիւն կդառնան, կորոշեն մարդիս գոյութեան ուղղութիւնը կամ դէպի բարին կամ դէպի չարը, — կարճ ասած, կկազմակերպեն բնաւորութիւն։

Արովհետև մայրը հօրից առաւել շատ ազդեցութիւն ունի մանուկի գործերի և վարքի վերայ, ուստի և տան մէջ նորա օրինակը ևս աւելի նշանակութիւն ունի։ Գիրին է հասկանալ, թէ ինչի այս այսպէս է։ Տունը կնոջ ստացուածքն է, նորա թագաւորութիւնն է, ուր նա վայելում է կատարեալ իրաւունք։ Նորա իշխանութիւնն անսահման է իւր կառավարած շատ սակաւ հպատակների վերայ։ Նոքա նորան են զիտում ամեն պատճառի համար, — Միշտ գտնւելով նոցա աչքի առաջ, նա նոցա համար օրինակ և տիպար է։ Նոքա անդիտակցարար նորան են զիտում և նորան նմանում։

Կօուլին, խօսելով սկզբնական օրինակների ազդեցութեան մասին և մարդի մէջ վաղ ժամանակում գաղափարներ մտցնելու մասին, համեմատում է նոցա նորաբողբոջ ծառի վերայ փորագրւած տառերին, որոնք աճում են և հասակի չափով լայնանում։ Այն ժամանակաւ ստացած տպաւորութիւնները, որչափ ևս նոքա աննշան երեւին, երբեք չեն ջնջւում։ Մտքի մէջ հաստատուած կարծիքները նման են երկրի մէջ ցանւած սերմերին, որոնք այնտեղ մնալով՝ ժամանակին բողբոջներ կարձակեն և ի վերջոյ աճելով կդառնան գործեր, մտքեր և սովորութիւններ։

Այսպիսով, մայրը նորից ապրում է իւր մանուկների մէջ: Աւերջիններս կազմակերպում են մօր վարմունքին համաձայն: Նորա կեանքի և գործողութեան եղանակով: Նորա սովորութիւնները դառնում են նոցա սովորութիւններ: Նորա բնաւորութիւնը ակն յայանի յառաջանում է նոցա բնաւորութեան մէջ:

Այս մայրական սէրը մարդկային ցեղի զգալի նախախնամութիւնն է: Նորա ազդեցութիւնը յարատեւ է և ընդհանուր: Նա սկսում է մարդկային էութեան դաստիարակութեամբ կեանքի արշալոյսի ժամանակ և շարունակում է մինչև կեանքի վերջը ամենազօր ազդեցութեան ուժով: Որով իւրաքանչիւր բարի մայր ազդում է իւր որդիների վերայ: Երբ հասնում է մանուկներին կեանքի մէջ մտնելու ժամանակը, նորա անձամբ մասնակցում են նորա գործերին, աղմուկներին, փորձերին, այնու ամենայնիւ դժուարութիւններին և խռովութիւնների օրերում դառնում են զէպի իւրեանց մայրը: Եթէ ոչ խորհուրդի՝ գոնէ միտթարութեան համար: Մօր՝ նոցա մօրի մէջ հաստատած ազնիւ և բարի մտքերը բողբոջում են իրեւազնիւ գործեր: Նորա մահից երկար ժամանակ յետոյ և երբ մօրից՝ անուան յիշատակից զատ ուրիշ ոչինչ չէ մնում, ահա այդ ժամանակ տղայքը նորան փառաբանում են: Մենք ամենեւին չափազանցութիւն արած չենք լինիլ: Եթէ ասենք, թէ երջանկութիւնը կամ թշուառութիւնը լուսաւորութիւնը կամ տգիտութիւնը, քաղաքակրթութիւնը կամ բարբարոսութիւնը երկրի վերայ շատ նշանաւոր աստիճանով կախումն ունին կանանց արած ազդեցութիւնից:

Էմբրսօնը հեռատեսութեամբ և ճշմարտութեամբ ասում է, որ բարի կանանց ազդեցութիւնը քաղաքակրթութեան բաւական ճիշտ չափն է: Սարելի է ասել, որ մեր առաջ կեցած է մեր սերունդը մանուկի տեսքով մօր բազուկների վերայ: Մանուկի ապագայում ինչ լինելը կախումն ունի զլիաւորապէս այն դաստիարակութիւնից և օրինակից, ինչպիսին են որ նա ստացած է իւր առաջին և ամենաշատ ազդեցութիւն գործող դաստիարակից:

Աինը բոլոր միւս դաստիարակներից աւելի մարդասիրաբար է դաստիարակում: Այրը մարդկութեան ուղեղն է, իսկ կինը — սիրտը: Այրը բանականութիւն է, իսկ կինը — զգացմունք: Այրը ոյժ է, կինը — գեղեցկութիւն: Վարդ և միտթարութիւն: Այսպէսով, եթէ մարդը բանականութեան ուղղութիւն է ապիս, կինը զարգացնում է նորա զգացմունքը, որը և զլիաւորապէս որոշում է նորա բնաւորութիւնը: Մարդը լցուցանում է յիշողութիւնը, կինը — սիրտը: Մարդը մեղ ստիպում է սիրել այն, որին մենք կարող ենք հաւատ ընծայել: Կնոջ միջոցով, զլիաւորապէս, մենք կարող ենք հասնել բարեգործութեան:

Հօր և մօր փոխադարձ ազդեցութիւնը դաստիարակութեան և բնաւորութեան զարգացման վերայ շատ պարզ կերպով յայտնեցաւ սուրբ Օգոստինոսի կեանքի վերայ: Նորա հայրը Տաղաստի (հին նոմիկայ քաղաքի) աղքատ բնակիչ՝ հպարտացած իւր որդու ձիրքերով, աշ-

խառում էր նորան դաստիարակել բարձր գիտութիւններով. հարեանները դաժուձէին նորան իւր այն զոհարերութիւնների համար, որոնք նա անում էր այս նպատակով և աւելի քան թէ իւր միջոցները ներում էին. միւս կողմից Օգոստինոսի մայր Մօնիկա աշխատում էր իւր որդու միաբն ուղղել, առաւելապէս, դէպի բարին. և բարեպաշտ հոգացողութեամբ, խորհուրդներով, աղաչանքներով, պատուէկներով քանք էր անում նորան աղնութեան մէջ պահպանել. նա վշտի և նեղութեան մէջ որդու անբարոյական կեանքի պատճառով չէր դադարում աղօթելուց մինչև այնժամանակ, երբ որ նորա աղաչանքը լսելի եղաւ և կատարեցաւ. Այսպէսով նորա սէրը, վերջապէս, յաղթանակեց. մօր համբերութիւնը և բարութիւնը վարձատրեցան նորանով, որ թէ իւր շնորհալի որդին և թէ իւր ամուսինը ետ կեցան իւրեանց թիւր ծանաղարհից. Աւերջերում իւր ամուսնու մահից յետոյ Մօնիկան սէրից շարժւած՝ գնաց որդու հետ Միլան նորան միշտ իւր աչքի առաջ ունեւոր համար. նա այն տեղ և մեռաւ 33 տարեկան հասակում. Բայց նորա օրինակը և պատուէկները կեանքի վաղ ժամանակում ամենախոր տպաւորութիւն գործեցին մանուկի մօքի վերայ և որոշեցին նորա ապագայ բնաւորութիւնը.

Այսպիսի շատ օրինակներ կան, որ առաջին տպաւորութիւնները մանուկի խելքի վերայ՝ ապագայում յայտնեցան կեանքի մէջ բարի գործերով, ետեմանութեան և յանցանքի միջանկեալ չըջանից յետոյ. Ծընողները անում են այն ամենը, ինչ որ հնարատր է, որ զարգացնեն մանուկների մէջ ճշմարտասէր և բարեգործ բնաւորութիւն, և ըստ երեւոյթին — ի զուր, Այս կարելի է ջուրը ձգւած հացին նմանեցնել, որը յետոյ կորչում է. Բայց, այնու ամենայնիւ երբեմն պատահումէ, որ ծնողների մահից յետոյ երկար ժամանակ քսան կամ աւելի տարի անցնելով — որդուն կամ դստեր տուած տղայութեան ժամանակբարի պատուէրը, բարի օրինակը, վերջապէս դուրս գալով պտուղ է տալիս.

Այսպիսիների ամենանշանաւոր օրինակներից Օրնէացի Զօն Նիթօն Պօուպէր բանաստեղծի բարեկամն էր. Սա իւր ծնողների մահից յետոյ շատ ժամանակ անցնելով, երիտասարդական արատաւոր կեանքի մի քանի տարիներից յետոյ, թէպէտ և նաւաստի, բայց յանկարծ ծանաչեց իւր անբարոյական կեանքը, և հէնց այդ ժամանակ՝ իւր մանուկ հասակում մօր տուած դասերը իւր յիշողութեան մէջ զարթնեցան. նորա ձայնը կարծես թէ, զագաղից հասաւ երիտասարդի ականջին և աստիճանաբար զարժեց նորան դէպի բարեգործութեան ծանաղարհը.

Ահաւասիկ այլ օրինակ. Զօն Բանդօլֆ, որ ամերիկական պետական մարդ էր, ասաց միանգամ. «ես անաստուած կլինէի, եթէ ինձ արգելք չլինէր մի յիշատակութիւն, յիշատակութիւն այն ժամանակի մօսին. երբ որ իմ հանգուցեալ մայրը իմ փոքրիկ ձեռներն իւր ձեռների մէջ առնելով, ստիպում էր ինձ ձուկի վերայ ընկնել և ասել. «Հայր մեր, որ յերկինս ես...» Բայց ընդհանրապէս այդպիսի օրինակները հարկաւոր է բացառու ք

Թիւններ համարել: Բնաւորութիւնը կեանքի վաղ ժամանակում ինչից բաղադրւեցաւ՝ նոյնպէս և սովորաբար մնում է: — Ընդունելով աստիճանաբար վերջնական ձև, հասուն հասակի հասնելու չափով:

«Գուք որչափ և երկար ապրիք, — ասում էր Սոուտի, — բայց առաջին քսան տարին ձեր կեանքի ամենաներկար մասն է»: Բացի դորանից, այս տարիները աւելի շատ հետեւանքներ են ունենում: Երբ որ զառամեալ, անառակ և հեշտասէր տոկտօր Ուօլկօտը պարկած էր մահճի վերայ, և նորա բարեկամներից մինը հարցրեց թէ, չէ՞ կարող արդեօք ինքը նորա համար մի որ և իցէ ախորժելի բան անել, մեռանոգը պատասխանեց. «Այո՛ վերադարձրէք ինձ իմ երիտասարդութիւնը»: Միայն այս նորան տալ — և նա կզղջայ, և նա կուղղուի: Բայց արդէն ուշ էր: նորա կեանքը կապւած էր սովորութեան շղթաներով:

Սովորութեան ուժի մասին խօսելով, սուրբ Օգոստինոս իւր «խոստովանութիւնների» մէջ այսպէս է ասում. «Թշնամին իմ կամքիս տիրեց և նորանից շղթայ չիւնեց, որով և ինձ շղթայեց. որովհետեւ քմապաշտ կամքից անառակութիւն ծագեցաւ: անդուստ պանդակութիւնը սովորութիւն դարձաւ, և ոչինչ արգելքի չհանդիպելով, կարեւորութիւն եղաւ: Շղթայի այս օղբը, այսպէս էի ես նոցա անւանում, մինը միւսի հետ միացած, ինձ պինտ շղթայած էին պահում»:

Նուագայարդար (compositeur) Գրէտինոյ կնոջ նշանակութիւնը իբրեւ բնաւորութեան դաստիարակչուհու: այնպէս վեր դասեց, որ բարի մօրը անւանեց «բնութեան օրինակելի արդարութիւն»: Նա իրաւունք ունէր բարի մայրերը հայրերից առաւել շատ ձգտումեն անդադար վերանորոգել մարդկային ցեղը, տան բարոյական մթնոլորտը ստեղծելով, որ մարդի էութեան սնունդի տեղ է ծառայում: ինչպէս և ֆիզիզական մթնոլորտը նորա մարմնաւոր կազմութեան համար. բանականութեամբ առաջնորդւած բարի բարքի վարմունքի, քաղցրութեան և հեղուութեան միջոցով կինը իւր ընդոճիւններին շրջապատումէ ուրախութեան, առատութեան և խաղաղութեան մշտական մթնոլորտով, որը յարմար է ամենաբարոյական և ամենահզօր բնութեան զարգացմանը:

Ամենադքատ բնակարանը, որը կառավարումէ բարեգործ, խնամածու, ուրախ, մաքրասէր կինը, կարօղ է լինել մի անկիւն, լիցւած խրախոյսով, բարեգործութեամբ և բաղդաւորութեամբ. նա կարօղ է լինել ընտանեկան կեանքի մէջ ազնիւ յարաբերութիւնների ասպարէզ, շատ սխրալի յիշատակներով և մարդի թանկագին սրտի համար տաճար, կենսական փոթորիկներից պաշտպանւելու ապաստանարան, աշխատանքից յետոյ — խաղաղ նաւահանգիստ, անբաղտութեան ժամանակ — մխիթարութիւն, բաղտաւորութեան ժամանակ — հպարտութիւն, և միևնոյն ժամանակ ուրախութիւն:

Այս կերպով, ազնիւ ընտանեկան շրջանը զարօցներից ամենալաւն է, ոչ միայն մանկական, այլև չափահաս հասակում: Այնտեղ և ծերերը:

և երիտասարդները ամենից աւելի լաւ են ընտելանում բարութեան, համբերութեան, ինքնապահպանողութեան և պարտաճանաչութեան ոգու։ Եսասակ Ուալտոնը խօսելով Ջորջ Հերբերէի մօր մասին՝ ասաց, որ նա առանց խստութեան և առանց կոպտութեան, խոհեմ հոգացողութեամբ կառավարում էր իւր ընտանիքը, բայց այնպիսի քաղցրութեամբ և ներողամտութեամբ էր նայում մանկական զուարճութիւնների և դրօսանքների վերայ, որ նոցա սովորեցրեց վատ ժամանակը անցկացնել զուարճութեան մէջ, որ նորան պատճառումէր մեծ բաւականութիւն։

Ընտանեկան շրջանը քաղաքավարութեան ամենալաւ դպրոցն է, որին միշտ կրնր ամենալաւ դաստիարակ է լինում։ «Առանց կնոջ, — ասումէ Պրովանսական առաժը, — մարդիկ վատ կրթւած լակոտներ կլինէին»։ Ընտանեկան կեանքը կեդրոն է, որտեղից փոյլումեն մարդասիրութեան ճառագայթները։ «Սէրը գէղի այն փոքրիկ ընկերութիւնը, որին մենք պատկանում ենք հասարակութեան մէջ, — ասումէր Բէրկը — հասարակական ամենայն տեսակ զգացմունքների սերմն է կաղմում»։ Ամենալաւ և իմաստուն մարդիկը չէին ամաչում խոստովանել, որ նոցա համար ամենամեծ ուրախութիւն և բաղձաւորութիւն է նստել մանկական ընկերութեան հետ ընտանեկան սրբազան ընկերութեան մէջ, Պարտքերի անշահասէր կատարումն այստեղ ամբողջապէս նախապատրաստութիւն է հասարակական կեանքի, հասարակական պարտաւորութիւնների կատարման համար, այն հայրը, որ սիրումէ իւր ընտանիքը, ոչ պակաս անկեղծութեամբ իւր հայրենիքը կսիրէ և նորան կճառայէ։

Բայց եթէ ընտանիքը, իբրև բնաւորութեան դաստիարակ, դպրոցներից ամենալաւը կարող է լինել, և լինումէ նաև ամենալատը, Մանկութեան և հասուն հասակի միջին ժամանակում, տղիտութիւնը ի՞նչպիսի անթիւ չարիք կարող է պատճառել, եթէ նա տիրապետէ ընտանիքի մէջ, Մարդի սկզբից մինչև վերջին շունչը ի՞նչ ահագին բարոյական տանջանքներ և հիւանդութիւններ կարող են պատճառել անխոհեմ մայրերը և պատիարակները։ Մանուկին յանձնեցէք անարժան, տգէտ կնոջ հոգացողութեան — և ոչ մի զարգացումն ապագայ կեանքի մէջ չպիտի կարողանայ դրանից յառաջացած չարիքի առաջն առնել։ Թող մայրը լինի անգործ, արատաւոր, ցոփ, իսկ նորա բնակարանը զանազան պղծութիւններով, լըրութիւններով, խռովութիւններով լցւած, — և նա թշուառութեան կամ նեղութեան բնակարան կլինի։ Նա կլինի այնպիսի մի տեղ, ուր ոչ միայն ապաստանարան չէ կարելի գտնել, այլ մինչև անգամ հարկաւոր կլինի այնտեղից հեռու փախչել։ Այն մանուկները, որոնց անբաղդ վիճակը ստիպում է այգւիսի տեղում դաստիարակուիլ, բարոյապէս խանդարւած լինելով՝ և ուրիշների թշուառութեան պատճառ են լինում։

Նապօլէօն Բօնապարտը առհասարակ ասում էր. «մանուկի սովորների լաւ կամ վատ գործերը ամբողջապէս մօրից կախումն ունին»։ Նա ինքը կեանքի մէջ իւր բարձրանալը վերագրում էր գլխաւորապէս իւր կամքի, եռան-

դի և ինքնապահպանութեան գաստիարակութեանը՝ որ կատարւած էր տան մէջ իւր մօր ձեռով։ «Բացի իւր մօրից ոչ որ նորա վերայ իշխանութիւն չունէր—ասում է՝ Նապօլէօնի կենսագիրներից մինը— որը քնքշութեամբ խստութեամբ և արդարութեամբ կարողանում էր որդու սէրը, յարգանքը և հնազանդութիւնը վայելել։ Նա մօրից սովորեցաւ հնազանդութիւն ու բարեգործութիւն։

Արդւոյ բնաւորութիւնը թէ ինչ աստիճանի կախումն ունի մօր բնաւորութիւնից՝ մենք այդ կարգումէնք Տոլի Նէլլի Նախարարի դպրոցական հաշիւներից մինի միջ։ «Այս ճշմարտութիւնը—ասում է Նա—ամեն մարդ հաստատ գիտէ, որ մայրը մինչև անգամ վաճառականական հաշիւների մէջ ևս նոցա առաջնորդում է։ «Ես տեղեկացայ, Խիրուհուց—ասում է դարձեալ Նա—որ մեծ հաշւարանում, ուր ծառայում էին շատ մանուկներ, մանուկին աշխատութեան համար վարձելուց առաջ միշտ նորա մօր բնաւորութեան մասին էին տեղեկանում։ «Եթէ այս վերջինս բաւականացուցիչ էր, ուրեմն կար բաւականաչափ ապահովութիւն, որ այն մանուկները իւրեանց լաւ կ'պահեն։ «Զօր բնաւորութեան մասին երբէք ոչինչ ուշադրութիւն չէի դարձնում»։

Նոյնպէս նկատւած է, որ այնպիսի զէպքերում, երբ մանուկների հայրը վատ մարդ է լինում, օրինակ հարբեցող կամ ընդհանրապէս անբարոյական, բայց եթէ մայրը միայն խոհեմ և փութաջան է—ընտանիքը մնում է անքակտելի, և մանուկները, հաւանականաբար, ազնիւ ծանապարհով կ'զբնան, մինչդեռ հակառակ զէպքում, երբ մայրը լինում է անառակ, մանուկների լաւ ուղղութեան համար տուած օրինակները ապագայ կեանքի մէջ համեմատաբար քիչ են, որչափ և հայրը իւրեան լաւ պահէր։

Բնաւորութեան զարգացման վերայ կանանց գործած ազդեցութեան մեծ մասը, անշուշտ անյայտ է մնում։ Գնալով պարտաւորութեան ծանապարհով, նոքա անընդհատ աշխատանքների, համբերութեան և հաստատամբութեան միջոցով տան և ընտանիքի խաղաղ միայնութեան մէջ իւրեանց գործն են կատարում։ Կանանց ամենաերեւելի քաջագործութիւններն անգամ իրեն մասնաւոր և ընտանեկան գործողութիւններն այս զրութեան մէջ սակաւ են յայտնի լինում։ Իսկ շատ անգամ մինչև նշանաւոր մարդիկների կենսագրութիւնների մէջ կ'պատահէ լսել այն մասնակցութեան մասին, ինչ որ մայրը նոցա բնաւորութեան զարգացման ժամանակ և նորան դէպի բարին ցոյց տուած ուղղութեան մասին ունեցել է, բայց այս պատճառով նոքա առանց հատուցման չեն մնում։ Մօր արած ազդեցութիւնը, թէպէտ և նա արձանագրւած չլինի, նորանից յետոյ ևս մնում է պահպանուած է առ միշտ ապագայ հետեւանքների մէջ, նշանաւոր կանանց մասին մենք շատ սակաւ ենք լսում, քան թէ այր մարդիկների մասին։ Մեծ մասամբ մեզ պատահում է միայն բարի կանանց մասին լսել, մինչդեռ չէ կարելի չասել, որ յետագայ կանանց և այր մարդիկների բնաւորութիւնը դէպի բարին ուղղելով՝ նոքա համեմատաբար աւելի մեծ գործ

են կատարում, քան թէ օրինակ, եթէ նորա նկարէին մինչանաւոր պատկեր, շարագրէին գրքեր կամ յօրինէին երեւելի օպերաներ, Բոլորովին ճշմարիտ է, — ասաց Ժողէֆ տիօ — Մէստր, որ կանայք չստեղծեցին ոչինչ օրինակելի աշխատասիրութիւններ, նորա չգրեցին ոչ «Իլիական», ոչ «Ազատեալ Երուսաղէմ», ոչ «Համլէտ», ոչ «Ֆէտրի», ոչ «Գրական կորուսեալ» ոչ Տարտուֆոյ, նորա Ս. Պատրոսի եկեղեցին չկառուցին, չբստեղծեցին «Բէլլէաէրի Ապոլոն», չգրեցին «Ահա զատաստան», նորա ոչ ալկէպրաներ յայտնագործեցին ոչ խոշորացոյցներ, ոչ շոգեշարժ մեքենաներ, բայց կանայք այս ամենից ոչ սակաւ աւելի մեծ գործեր արին, նոցա ծնկերի վերայ դաստիարակեցան ամենագնիւ և բարեգործ մարդիկները և կանայքը, — երկրի վերայ ամենալաւ բերքը, Տեօ — Մէստր, իւր նամակների և շարագրութիւնների մէջ չափազանց սիրով և յարգանքով է խօսում իւր մօր մասին, նորա ազնիւ բնաւորութիւնը միւս բոլոր կանանց ևս նորա յարգանքին արժանի արաւ, նա նորան անւանումէ անհամեմատելի մայր, հրեշտակ, օրին Աստուած կարճ միջոցում ընծայելէ մարդկային պատկեր, նա իւր բնաւորութեան ուղղութիւնը դէպի բարին, իւր մօրն է վերագրում, վերջերում, հասուն տարիքի հասնելով և Ս. Պետրբուրգի մէջ դեսպան լինելով, նա իւր կեանքի մէջ տիրապող աղիւցութիւն էր համարում մօր վսեմ պատուերները եւ օրինակը:

Սամուէլ Զօնսօնի բնաւորութեան մէջ ամենահրապուրիչ առանձնութիւններից մինը, առանց ուշադրութիւն դարձնելու նորա դաժան և անճոռնի արտաքին տեսքի վերայ, քնքշութիւնն էր, որով նա միշտ իւր խելացի մօր մասին խօսումէր, որ իւր սեպհական գիտակցութեան համեմատ մանուկի մօքի մէջ կրօնի առաջին սկզբունքները պինտ կերպով հաստատեց, նա սովորութիւն ունէր, մինչև անգամ ամենադժուարին հանգամանքների միջոցում բոլոր իւր չքաւոր միջոցների ժամանակ հետեւելու, որ իւր մայրը փափկութեան մէջ ապրի:

Գէորգ Ուաշինգտօնը, հինգ որդիներից մեծը, տասն և մէկ տարեկան էր, երբ նորա հայրը մեղաւ, մայրը այրի թողնելով, Սա հազադազուտ արժանաւորութիւնների տէր կին էր, լաւ կրթած, գործունեայ, աշխատասէր և շատ հզօր բնաւորութեամբ, նա իւր որդիները պիտի դաստիարակէր, մեծ անտեսութիւն պիտի վարէր, ընդարձակ կալուածներ պիտի կառավարէր և այս ամենը նա լիովին յաջողութեամբ կատարեց, Այս կնոջ բարի բարքը, նորա ջանասիրութիւնը, քնքշութիւնը աշխատասիրութիւնը և անխոնջութիւնը նորան կարողութիւն էին տալիս արդէնքները հեռացնելու, իւր աշխատութիւնների և հոգսերի ամենալաւ տրիտուր նա համարումէր տեսնել իւր որդիքը կենսական ծանապարհի մէջ մտած լաւ գրաւականներ, տեսնել նոցանից իւրաքանչիւրին այնպիսի մի տեղում, որ միօրինակ պատիւ բերէր թէ նոցա և թէ իւրեան, որ նոցա համազմունքների, գործերի և սովորութիւնների միակ պապնորդն էր, Գրոմուելի կենսագիրը նորա հօր մասին շատ քիչ է խօսում, բայց եր-

կար կանգնումէ նորա մօր բնաւ որոյթեան վերայ՝ որին նա նկարագրումէ իբրեւ մի կնոջ՝ հազւագիւտ ուժով և բնաւորութեան հաստատութեամբ։ Այս կինը — ասումէ նա — փառքի արժանի ձիւք ունէր ինքն իւրեան օգնելու, երբ ուրիշը նորան չէր օգնում։ Բազդի ամենագաժան պահանջները միշտ ընդունելու պատրաստ էր, թէպէտ և նորա ոգու դժբ և եռանդը հաւատարմութեամբ էր նորա հեղութեան և համբերութեան։ Անփճական ձեռքի աշխատանքով նա իւր հինգ զուտըներին տուաւ բաւականաչափ օժիտ, որոնք ամուսնութեան միջոցով կարողացան մուտ գործել այնպիսի ընտանիքների մէջ, որոնք նոյնչափ պատուաւոր էին, որչափ իւրեանց ընտանիքը, բայց առաւել հարուստ քան թէ իւրեանցը։ Նորա միակ հրպարտութիւնը ազնւութիւնն էր, իսկ միակ ցանկութիւնը — սէրն էր։ Ուստի գօլկիի շքեղ, շաշլ ամրոցում նա իւր հասարակ սովորութիւնները պահեց, որոնք նա Գօտինգտօնի դարեմար և փեյստ ան մէջ իւրացրել էր։ Այս կնոջ միակ հոգսը բոլոր շրջապատող պայծառութեան մէջ իւր որդու ապահովութիւնն էր այս փառահեղ, բայց անհաստատ դրութեան մէջ։

Մենք նապօլէօն Բօնաբարտի մօր մասին խօսեցանք, իբրեւ մի նշանաւոր հզօր բնաւորութիւն ունեցող կնոջ մասին։ Աւելինկտօն դոքսի մայրն ևս իւր բնաւորութեամբ պակաս հզօր չէր, որի որդին թէ իւր տեսքով և թէ իւր բնաւորութեամբ զարմանալի կերպով նման էր նորան։ Աւելինգտօնի հայրը իբրեւ նուագածու և նուագաշարդար շառնշանաւոր էր, բայց որչափ և այս օտարոտի չլինէր, Աւելինգտօնի մայրը նորան տգէտ էր անւանում, և այս կամ այն պատճառով, նա իւր կնոջ սցենարի սիրելի չէր, ինչպէս միւս որդիները, մինչև այն ժամանակ, երբ Աւելինգտօնի ձեռք բերած նշանակութիւնը նորան ստիպեց իւր որդով պարճեցնալու։

(Ալաբու-նակի)

Գ. Շէմ. Բ. Դաւ. աշ. Թ. Պ.

ԱԶԳԱՅԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ.

Հնդկաստանի Բաղաւիա քաղաքացի բարեյիշատակ Մանուէլ Յորդանանեան բարեպաշտ Հայը 1875 թուականում օրինասահման եղանակաւ ազգականներին և բարեկամներին իւր կտակները աւանդելուց յետոյ՝ կրօնասիրական և ազգասիրական զգացմունքներից ստիպեալ աւանդած է Ազգային հաստատութեանց համար ևս հետևեալ կտակները։ Ա. Իսպահանու սուրբ Ստեփաննոսի եկեղեցուն երէտ հաշիւ գաւթէն, Բ. Բաղաւիոյ Հայկական եկեղեցուն հինգ հաշիւ գաւթէն, Գ. Բաղաւիոյ Հայկական և Իսպահանու Հայկական ժողովրդեան ազգ. հաստատութեանց